

УДК 808.2

І. Л. Побідаш – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри видавничої справи та редагування Видавничо-поліграфічного інституту Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут”

Політика й редактор: актуальна проблема часу

Роботу виконано на кафедрі видавничої справи та редагування ВПІ НТУУ “КПІ”

У статті йдеться про проблему залежності редактора від політичних умов та цензури. Тема позиціонується як актуальне питання сучасного редагування.

Ключові слова: редактор, політика, цензура.

Побідаш І. Л. Политика и редактор: актуальная проблема времени. В статье освещается проблема зависимости редактора от политических условий и цензуры. Эта тема представлена как актуальный вопрос современного редактирования.

Ключевые слова: редактор, политика, цензура.

Pobidash I. L. Politics and Editor: an Actual Problem of Time. In the article it is written about a problem of dependence of the editor on political conditions and censorship. This theme is submitted as a real question of modern editing.

Key words: the editor, politics, censorship

Постановка наукової проблеми та її значення. Державне регулювання редакційно-видавничих процесів за допомогою законодавчих норм залежить здебільшого від політичного устрою держави. Тоталітарні режими в усі часи характеризувалися надзвичайним контролем над друкованим словом, оскільки воно є одним із найвпливовіших засобів ідеологічної пропаганди та маніпулювання політичними настроями народів (згадаймо для прикладу царську цензуру Великої Росії, комуністичну цензуру СРСР).

У країнах із демократичним устроєм державний контроль за процесами редагування та видання книжок набагато лояльніший, проте не відсутній. Законодавство кожної країни має чимало законів й інших нормативних актів, які регулюють інформаційну та комунікаційну сфери діяльності суспільства, до яких належить і книговидавництво. В Україні зміни в законодавчому регулюванні книговидавничої справи відбувалися залежно від політичної ситуації в конкретний історичний період.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів. У 1905–1907 рр. у країні сформувалася багатопартійна політична система: близько 70 партій різних напрямків, більшість із яких мала свої видавництва. Державне регулювання було не дуже пильним [7].

Головним принципом більшовицької доби стала партійність. Усім відома стаття В. Леніна “Партійна організація та партійна література”, опублікована в газеті “Новая жизнь” 1905 р. За більшовицькою ідеологією, до роботи із будь-якими текстами взагалі, особливо з матеріалами політичної літератури, допускалися лише перевірені, політично грамотні люди, спроможні віртуозно вести ідеологічну пропаганду й агітацію за більшовицькі ідеї, використовуючи друковане слово. Контроль з відповідністю цим вимогам був досить жорстким. У тоталітарних суспільствах, які використовують моністичні теорії редагування, існують підмножини зафіксованих і незафіксованих політичних норм, обов’язкових під час редагування текстів [8, 148].

Новий 70-річний період існування СРСР характеризувався тим, що всі видавництва з 1921 р. стали державною власністю та повністю підпорядковувалися централізованим наказам влади. “Специфіку редагування у радянський період визначали три головні вимоги: партійність, народність, масовість. Для роботи над книгою редакторів були необхідні не тільки професіоналізм, висока культура та ерудиція, знання норм літературної мови та грамотність, але й володіння марксистсько-ленінською теорією, знання актуальних проблем внутрішньої та зовнішньої політики країни” [7].

Політична (ідеологічна) грамотність редактора доби Радянського Союзу – норма. Майбутню професію виховувалося на заувагах Н. Крупської про політичний аспект роботи редактора [5, 287] та

Максима Горького про те, що редактор має керуватися принципом партійності літератури, виходити з ідейної, соціально-виховної вагомості літературно-художнього твору [6, 23].

Не секрет, що редактор за комуністичної доби сприймався не як помічник та друг, а як цензор: “Редактор – це посада цензора, вигадана при комуністичному режимі. Редактор стежив за ідеологією” [13].

У “Великій радянській енциклопедії” чітко написано, що редактор – це особа, яка виправляє, обробляє який-небудь текст і приводить його у відповідність до правил літературного мовлення, стилю, узгоджує з призначенням, характером та політичною спрямованістю (підкреслення наше. – *І. П.*) цього друкованого видання [3, 9].

Як приклад наведемо спогади С. Грабовського про його першу студентську статтю, яку він відніс до науково-популярного журналу “Людина і світ”. У ній йшлося про причини вибору Київською Руссю християнства. У журналі автор замість останньої фрази, яка за звичаєм тих часів містила посилання на одного із визнаних “класиків” – конкретно Фрідріха Енгельса, – що за певних історичних обставин християнство виступало в ролі прогресивної сили, прочитав зовсім інші слова: “Релігія була і є засобом обману трудящих мас, реакційною суспільною силою”. У редакції на обурення автора відповіли коротко й безапеляційно: “Так треба!” [1].

Ми знаємо, що, читаючи книги радянських часів, обов’язково натрапимо на цитати діячів партії й ідеологічні гасла, без яких книга не могла потрапити у друк. Це стосується і книг про редагування та видавничу справу (так, Р. Іванченко як приклад наводить роботу Леніна-редактора [3, 201]).

В. Різун вважає, що поділ на мовне й ідеологічне у вигляді цензурування – штучне, це данина тоталітарної епохи, коли зі змісту поняття “літературний редактор” було вихолощено все, що стосувалося інтересів партії, а залишено лише право коригувати правопис та мову твору і тільки в тих межах, які не зачіпали ідеологічні устої тоталітарної держави” [10, 8]. Це, напевно, і призвело до розуміння професії редактора як лише філологічної, завдання якої – виправлення граматичних та стилістичних помилок. Така ситуація, на думку професора М. Тимошика, призводила до ігнорування особистості редактора, нівелювала критерії його творчості [12, 114]. Виховувалися грамотні, дисципліновані й байдужі професіонали, яким легко було давати вказівки “згори”, задавати вектор їхнього редагування і через них маніпулювати громадською думкою [12, 114].

Після розпаду 1991 р. Радянського Союзу кожна із країн, яка раніше входила до його складу, обрала власний шлях розвитку своєї державності. Демократичний політичний устрій незалежної України спричинив істотні зміни в державному регулюванні книговидавничої сфери. Свобода слова, вільний вибір віросповідання та інші суспільні й людські права та свободи, як і можливість вільного обміну інформацією та досвідом із країнами Заходу, змінили загальну концепцію законодавчого регулювання у видавничо-редакційній галузі.

Сьогодні законодавчі норми, які регламентують видання всіх видів інформаційних матеріалів узагалі, закріплені в кількох нормативних документах, основні з яких: Конституція України, Закони України “Про інформацію”, “Про видавничу справу”, “Про авторське право та суміжні права”, законодавчі акти про окремі галузі, форми та засоби інформації, міжнародні договори й угоди, ратифіковані Україною, та принципи й норми міжнародного права.

Однак значна частина журналістів і редакторів говорить про присутність жорсткої цензури, політичного тиску на фахівців тощо. С. Грабовський, зокрема, вважає, що чим далі триває розбудова держави та радикальніші реформи, тим складніше (особливо після 1994 р.) стало публікувати не відредаговані внутрішнім цензором тексти. “Доводилося шукати видання, якнайбільше налаштовані на демократію. Та це було дедалі складніше” [1].

У листопаді 2002 р. соціологічна служба Центру Разумкова провела дослідження, під час якого опитано 727 журналістів, які представляли центральні, обласні, районні, місцеві засоби масової інформації з усіх областей України, АР Крим, Києва й Севастополя. Результати опитування, опубліковані в статті “Проблема свободи слова і політичної цензури в Україні в оцінках українських журналістів” від 31 жовтня 2002 р. [9], засвідчили, що більшість журналістів (86,2 %) визнає існування в Україні політичної цензури: 64,7 % вважає, що вона “існує”; 21,5 % – “скоріше існує”. Лише 3,1 % опитаних стверджує, що політична цензура в Україні “не існує”, а 6,1 % – “скоріше не існує”. На запитання “Чи зазнали Ви особисто прояви політичної цензури?” 61,6 % опитаних відповіли “Так”.

Найбільш поширеною формою політичної цензури, на думку респондентів, є “самоцензура журналістів, спричинена побоюванням негативних наслідків публікації тих чи інших матеріалів” (57,3 %). А ще контроль характеру висвітлення тих чи інших політичних подій, діяльності державних і політичних лідерів, редагування журналістських матеріалів зі зміною політичних акцентів. Серед конкретних наслідків публікації критичних матеріалів відзначено психологічний тиск на журналіста та редактора (79,2 %); економічні санкції (75,7 %), фізичну розправу над журналістом (47,5 %). Майже половина (48,3 %) журналістів особисто зазнала погроз. Більшість (58,5 %) журналістів не мала практики боротьби з проявами політичної цензури. Натомість 33 % опитаних готові виступити в суді як свідки у справі про політичну цензуру. Водночас 34,1 % респондентів визнали свою неготовність до цього. Головними перешкодами ефективній боротьбі журналістів проти політичної цензури названі такі: економічна залежність журналіста та редактора від власника ЗМІ (75,6 %), відсутність професійної солідарності журналістів (42,8 %), побоювання репресій зі сторони влади, кримінальних структур (41,2 %) [9].

Отже, суперечливою, відповідно до опитування, є думка, що в минулому залишилося визначення редагування як триєдиного процесу політичного, наукового та літературного опрацювання тексту та відповідна методика редакторської праці; що нинішній редактор звільнився від догм, які регламентували його творчість [2].

Суспільство вголос заговорило про те, що в Україні відродилася політична цензура, яку влада здійснює через вплив на власників ЗМІ, їх керівників, творчих працівників ЗМІ. Однак особи, яких безпосередньо звинувачують у здійсненні тієї самої цензури, заявляють, що політичної цензури немає, оскільки, по-перше, вона заборонена Конституцією, по-друге, немає Головліту й цензора з печаткою, по-третє, поняття цензури не визначене в законодавстві. Більше того, громадянам України відмовляють у розумінні питання і в праві мати думку – є політична цензура в нашій країні чи немає. Уже не одне видання процитувало фразу С. Васильєва про те, що “некоректно звертатися до непрофесійної аудиторії з професійним запитанням”, а тому той факт, що наявність цензури визнали три чверті населення, ще ні про що не свідчить [15].

Позбавити редагування ідеологічного нашарування нині пропонують деякі вчені, наприклад З. Партико [8, 14]. Адже й нині воно існує: приховано або й відверто, піарно, локально, партійно тощо. Політична цензура в Україні є. Журналіст боїться писати на заборонені теми й удається до самоцензури, а редактор, з тієї ж причини або підпорядковуючися прямій вказівці органів влади, змінює політичні акценти авторського матеріалу, дає журналістам “інструкції” про те, як, про що й про кого говорити (писати). Державні мужі запевняють, що редакційна політика ЗМІ – це і є форма цензури, у тому числі й політичної, а будь-який головний редактор цензурує (редагує) матеріали, готуючи їх до друку або ефіру, оскільки це його професійний обов’язок. Намагаються підмінити проблему відносин “влада – власник ЗМІ”, де влада виступає в ролі цензора, відносинами “власник (керівник) – журналіст”, де цю неприємну роль намагаються перекласти на власника чи керівника ЗМІ.

Якби власники ЗМІ або їх головні редактори, на думку Ю. Якименка й І. Жданова, перш ніж випускати в ефір матеріали новин чи здавати до друку черговий номер газети, не отримували ЦВ телефоном, то можна було б говорити про їхню повну відповідальність згідно із законом. А оскільки вони (власники й головні редактори) – лише інструменти в чужих руках, виконавці чужої волі, то й рівень їхньої відповідальності трохи інший.

Нині багато журналістів та редакторів усвідомлюють потребу боротьби проти політичної цензури. Та більшість із них сама поки що не боролася проти неї, що переважно пов’язано з їхньою економічною залежністю від власників ЗМІ. Проте вони усвідомлюють, що жодна державна структура, у тому числі й суд, не здатна захистити їхнього права краще, ніж вони самі.

Як приклад наведемо кілька публікацій у пресі. 30 травня 2006 р. у виданні “Телекритика” медіа-юрист правозахисної організації IREX U-СМІ Т. Котюжинська коментувала ситуацію, яка склалася в комунальних медіа у статті “Юристи направляють звільнених редакторів до суду” [14]. Із регіонів надходять повідомлення, писалося у статті, про тиск зі сторони переможців місцевих виборів у деяких областях, зокрема в Закарпатській, Харківській, у Криму й ін. У багатьох виданнях простежуються спроби втручання в редакційну політику та звільнення головних редакторів. Процедура для всіх цих ЗМІ майже однакова: збирається сесія райради, на сесії розглядається питання щодо газети й головного редактора змушують надати депутатам (або головам міської ради та районної держадміністрації) звіт. Потім наданий звіт представників місцевого самоврядування не

влаштує, вони заявляють про недовіру головному редакторові та звільняють його із займаної посади. Наявність таких випадків підтверджує у правозахисній організації IREX U-CMI, куди останнім часом із цього приводу звернулися окремо три редактори, а кримської організації – щодо тиску журналістів [14].

30 січня 2008 р. стало відомо про звільнення Ігоря Гулика, головного редактора “Львівської газети”. Підставою для такого рішення стала низка відвертих матеріалів видання про корупцію у ЛМР та незаконні дії депутатів. Сам редактор прокоментував своє звільнення так: “Ситуація з моїм звільненням є типовою і водночас парадоксальною. Типовою тому, що, на жаль, в Україні медіа-бізнес асоціюється у свідомості його власників лише з інструментами здобуття певних преференцій для просування своїх підприємницьких проектів. Парадоксальною тому, що ці ж бізнесмени про людське око декларують відданість принципам демократії, свободи слова тощо” [4].

А ще можна прочитати статті “Сезон «полювання» на редакторів районних газет відкрито!” у Телекритиці від 29 травня 2006 р. (<http://www.telekritika.ua/media-corp/redpolitics/2006-05-29/7058/>); “Помаранчевий” редактор і “різнокольорові” депутати: “Регіонали” у Хмельницькому хочуть, щоб “пес демократії” заснув вічним сном” у газеті “День” від 6 жовтня 2006 р. (<http://www.day.kiev.ua/169980/>); “Райсовет начал работу с увольнением редактора газеты” у Першій кримській інформаційно-аналітичній газеті від 17 квітня 2009 р. (<http://1k.com.ua/>) та ін.

Зрозуміло, робити з редактора залежного від влади, партії, організації тощо цензора – річ недопустима, оскільки редактор – це камертон слова, думки, правди. Однак у філософському розумінні його діяльності, у морально-етичних принципах і величинах його завдань редактор має бути небайдужим вдумливим діячем-громадянином. Адже будь-яка ідеологія, як зазначає В. Різун, не спрямована на знищення людини, розпалення ворожнечі, має право на існування. І редактор як фахівець високого класу з глибоким розумінням соціальних процесів має розумно підходити до критики тем, фактів іншого ідеологічного спрямування. Він чесно має визнати, що ті теми, факти є суб’єктивними, авторсько-особистісними, а вони справді репрезентують іншу ідеологію [10, 66–67].

Характеризуючи принцип ідеологічності, В. Різун пише: “Літературне редагування як діяльність, що має свою структуру, свій предмет аналізу, – безперечно явище позапартійне. Партійність може виявлятися лише на рівні мотиваційно-цілових установок редактора. У цьому плані літературне редагування в усі часи, в усі епохи, як і сама журналістика, партійне, тобто залежне від видавця, від того, хто утримує видання” [10, 55].

Висновки. Потрібно боротися щонайперше зі спрощеним розумінням свободи як своєрідним трактуванням категоричної заборони на цензуру, оскільки це часто породжує вседозволеність, яка у видавничій практиці проявляється в публікації чого завгодно і як завгодно. Тому принципово важливим є почуття соціальної відповідальності за результати власної праці [2].

Ми погоджуємося з думкою професора Р. Іванченка, який у працях писав про те, що робота редактора – це один із різновидів громадської роботи, важливий складник політичної діяльності. Тому розуміти роботу редактора обмеженою (доопрацювання або шліфування) – означає вважати його особою, далекою від суспільного життя, людиною інертною, для котрої зовсім байдуже, з якою “здатністю” він має справу. Будь-який твір, зазначав учений, створює не просто автор, а епоха, так само не одна людина, а епоха є творцем історичних фактів. Тому перший читач – редактор, спрямовуючи перебіг творчого процесу, може не лише коригувати його, а й організувати. Саме тут і приховані великі суспільно-виховні можливості редакторської роботи, саме тому редагування є одним із різновидів громадської діяльності [3, 200].

Ми вважаємо, що серед пріоритетних заходів, які дали б змогу усунути передумови для наявності політичної цензури, має бути формування чіткої суспільної взагалі та професійної зокрема позиції щодо проблеми впливу політичних умов на роботу редактора; виховання в суспільстві високих етично-моральних принципів; ініціативи, спрямовані на підвищення економічної незалежності ЗМІ, обмеження можливостей економічного тиску на них.

Література

1. Грабовський С. Про особливості національного редагування [Електронний ресурс] / С. Грабовський // І. – 2004. – Чис. 53. – Режим доступу : <http://www.ji.lviv.ua/n32texts/hrabovskij.htm>
2. Зелінська Н. Сучасний редактор : проблеми професійного вишколу [Електронний ресурс] / Н. Зелінська, Е. Огар, Ю.Фінклер. – Режим доступу : http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?Act=article*article=218

3. Іванченко Р. Літературне редагування [Текст] : [навч. посіб.] / Р. Іванченко. – К. : Вища шк., 1983. – 248 с.
4. Коментар ГФЛ (громадського форуму Львова) щодо звільнення Ігоря Гулика – головного редактора “Львівської газети” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://misto.ridne.net/viewthread.php?tid=6210>
5. Ленин – журналист и редактор [Текст]. – М. : Госполитиздат, 1961.
6. Максимова В. Как Горький редактировал рукописи [Текст] / В. Максимова. – М. : Искусство, 1954. – 72 с.
7. Морозова В. Редактирование. Общий курс [Текст] : [учеб. пособ. для специальности 021500 – Издат. дело и редактирование] / В. Морозова. – Ульяновск : УлГТУ, 2002.
8. Партико З. Загальне редагування: нормативні основи [Текст] : [навч. посіб.] / З. Партико. – Л. : Афіша, 2001. – 416 с.
9. Проблема свободи слова і політичної цензури в Україні в оцінках українських журналістів (дослідження соціологічної служби Центру Разумкова) [Електронний ресурс]. – 2002. – Режим доступу : http://www.uceps.org.ua/ukr/article.php?news_id=252
10. Різун В. Літературне редагування [Текст] / В. Різун. – К. : Либідь, 1996. – 240 с.
11. Сенкевич М. Литературное редактирование (лингвостилистические основы) [Текст] / М. Сенкевич, М. Феллер. – М. : Высш. шк., 1968. – 365 с.
12. Тимошик М. Видавнича справа та редагування [Текст] : [навч. посіб.] / М. Тимошик. – К. : Наша культура і наука – Концерн “Вид. дім «Ін Юре»”, 2004. – 224 с.
13. Тимошик М. Непорозуміння чи свідоме нищення державотворчої спеціальності [Текст] / М. Тимошик // Друкарство. – 2005. – № 6 (65). – С. 9–13.
14. Юристи направляють звільнених редакторів до суду (коментар медіа-юриста правозахисної організації IREX U-Media Тетяни Котюжинської) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://telekritika.ua/redpolitics/2006-05-30/7065>
15. Якименко Ю. Сутінки слова (Свобода і політична цензура в Україні в експертних оцінках українських журналістів) [Електронний ресурс] / Ю. Якименко, І. Жданов. – Режим доступу : <http://www.dt.ua/1000/1030/37002/>

Статтю подано до редколегії
21.10.2009 р.